

Az iskolateremtő

Ulbert József (szerk.): Az iskolateremtő. Tanulmányok Bélyácz Iván 60. születésnapja tiszteletére

Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, 2009.

A tanulmánykötet tematikáját tekintve a pénzügyek számos területét érinti, ami a szerkesztő véleménye szerint Bélyácz professzor sokoldalúságából következik s ez hasonlóképpen megjelenik tanítványai széles körű szakmai érdeklődésében. A kötetben publikáló, „Bélyácz-alomból” kikerülő tanítványok a pénzügyek minden szintjét lefedik, aktuális hazai és nemzetközi számviteli és projektfinanszírozási kérdésektől kezdve a mezo-szintű tőke- és pénzpiacokat érintő felvetéseken keresztül a makropénzügyi problémáig. A tanulmányok szakmai diverzitása miatt az írásokat nem a kötetben szereplő sorrendben, hanem a következő csoportosításban mutatom be: (1) számvitel, vállalatértékelés; (2) vállalati pénzügyek és projektfinanszírozás; (3) pénzügyi szféra és pénzügyi viselkedés; (4) makropénzügyek és végül (5) „egyéb”: gazdaságelmélet és termelésmenedzsment.

A számviteli és vállalatértékelési területtel kapcsolatban négy írást olvashatunk. *Beke Jenő* és *Budai Eleonóra* egyaránt a hazai és nemzetközi számviteli sztenderdek változását, fejlődését veszik górcső alá, ugyanakkor míg Beke a különböző rendszerek harmonizációjáról értekezik, addig Budai a számvitel elmúlt hatvan évben végbement változásáról ír. A vállalatértékelés kérdéskörében *Ulbert József* a hazai kis és közepes vállalkozások értékelésének specifikumait mutatja be, míg *Takács András* a hozzáadottérték-alapú módszerek empirikus vizsgálatára vállalkozik.

A harmonizáció kérdése Budai dolgozatában a gazdasági és politikai környe-

zet és a számvitel, mint rendszer, kölcsönhatásának vizsgálata során merül fel. Az 1949–2008-as időszak számvitel-történeti áttekintése során a szerző megállapítja, hogy 1988-ig a számviteli szabályozás a makrogazdaságban bekövetkezett események eredője volt, amely reaktív jelleg az első magyar számviteli törvény megszületésével fordult át proaktivitásra. A kilencvenes évek elején a változást egyértelműen az Európai Unióhoz való csatlakozásra történő felkészülés határozta meg. A gazdasági események, mint katalizátorok, s a jogszabályi változások, a szerző megállapítása szerint nem gyakoroltak jelentős hatást a számviteloktatás transzformálódására. Ez a függetlenség a huszadik és huszonegyedik században a szakképzés és az iskolarendszerű képzés elszakadását eredményezték. A felsőfokú oktatásban a számvitel-oktatással kapcsolatos „identitászavar”, a szerző meglátása szerint, az ez év elején életbelépő, e kérdéssel foglalkozó törvénnyel szűnhet meg.

A vállalatértékelés témakörben született dolgozatok szerzői egybehangzóan vallják, hogy a DCF (discounted cash flow) módszer hatékonysága, precizitása számtalan külső körülmény megváltozásának eredményeképpen nem minden esetben tud valós képet adni az értékelt vállalatról. Ezt áthidalandó Ulbert a hazai kkv-szektor sajátosságainak bemutatásán keresztül javaslatot tesz a módszer korrekciójára, s megállapítja, hogy eme kiigazítások figyelembevételével a DCF-eljárás alkalmas a valós értékhez közeli eredmény generálására. Takács, Ulberttel szemben, nem a DCF módszer felül-

vizsgálatát és annak korrekcióját hajtja végre, hanem ismerteti a vállalat értéktérítő képességének meghatározására szolgáló eljárásokat, azaz a hozzáadottérték-alapú értékelési módszereket (economic value added – EVA; market value added – MVA; cash flow return on investment – CFROI). Álláspontja szerint ezek az eljárások lehetővé teszik a részvényesi érték kalkulálását, ami egy értékalapú vezetői ösztönzési rendszer alapjául szolgálhat.

A második csoportba tartozó írások közös pontja a vállalati érték növelését célzó jelenségek tárgyalása. *Márkus Gábor* számviteli adatok segítségével igyekszik kimutatni a vállalati versenyképesség értéknövelő hatását. Versenyképességi tényezők közé a *termékinnovációt*, a *technológiai innovációt*, a *létszámváltozást* és az *alapítás motivációját* sorolja. Megállapítja, hogy a vállalat növekedése alatt elsősorban az árbevétel, másodsorban a növekedést pénzügyi szempontból megteremtő hosszú lejáratú kölcsöntőke értendő. Eme indikátorok ugyanakkor nem állnak oksági kapcsolatban a versenyképesség előzőekben definiált tényezőivel. Kauzális kapcsolatot a szerző akkor vél felfedezni, amikor a tényezők egy adott kombinációba rendeződnek.

Farkas Szilveszter az alternatív kockázathelyezést (ART), mint vállalati kockázatkezelési technikát azonosítja érték-képző tényezőként, s a vele kapcsolatban felmerülő költségeket tőkeköltségként definiálja. Értelmezéséből következően az áthelyezést megvalósító biztosítási termékek tőkepótló szerepet töltenek be, s így a hagyományos felfogás szerinti tőkeelemek – saját és idegen tőke – kiegészülnek egy kockázathelyezésből származtatott tőkeelemmel. Az újonnan definiált tőkeelem költségét a szerző az úgynevezett *teljes tőkeköltség* mutatóba

(TACC) foglalja bele, ami a tradicionális komponensek költségeit figyelembe vevő WACC koncepciót egészíti ki.

A harmadik dolgozat (*Katits Etelka*) egy 5000 elemű, hazai vállalatokat tartalmazó mintán azt vizsgálta, hogy a gazdasági társaságok milyen mértékben éltek belső finanszírozási forrásaik adta lehetőségeikkel. Katits megállapítja, hogy a kalkulált belső megtérülési ráták alacsony szintjével, jelentős mértékű profitvisszatartási ráta áll szemben. A tőkeszerkezet alakulásának (időbeni és keresztmetszeti) hektikus volta az árbevétel fenntartható rátájának széles szóródásához vezetett, ami a nem megfelelő eszközhatékonyságból és az alacsony jövedelmezőségből következett.

A negyedik, vállalati pénzügyekkel foglalkozó írásban *Bedő Zsolt* a tulajdonosi értékre koncentrált. Itt érték-képzőként a vállalatkormányzás egy, egyre szélesebb körben elterjedt eszközét tárgyalja, ami az intézményi tulajdonosok aktív tulajdonosi szerepvállalását jelenti. A szerző az Egyesült Államok tőkepiacára fókuszál, hiszen eme jelenség a tengerentúlról ered, s az intézményi tulajdonosok jellemzően ott élnek e lehetőséggel. Az angolszász világban jellemző szétaprózott tulajdonosi szerkezet és erős vállalatvezetői pozíció áthidalhatatlannak tűnő érdekkonfliktust szült, ami elsősorban az állami nyugdíjpénztárak aktív tulajdonosi fellépését eredményezte. A szerző a jelenség elméleti és gyakorlati bemutatását követően empirikus vizsgálatot folytat a CalPERS (California Public Employees' Retirement System) által folytatott szavazatvisszatartási kampánynak a vállalat részvényárfolyamára gyakorolt hatásáról. Az eseménytanulmány módszerét alkalmazó vizsgálat az érték-képződés-hipotézis elvetését eredményezte, azaz a CalPERS tulajdonosi szerepvállalása, a nem megfelelő vállalat-

kormányzási rendszert megszüntetendő, nem győzte meg a tulajdonosokat a kampány jótékony hatásáról.

A vállalati érték növelése *Csapi Vivien* tanulmányában áttételesen a projektfinanszírozás és értékelés témakör tárgyalásához kapcsolódik. A szerző kategorikusan kijelenti, hogy a megújuló energiahordozókból származó előnyök értékelésekor a hagyományos nettó jelenérték-módszer nem alkalmas a létezési, örökölhetőségi és az opciós érték mérésére. Az ilyen típusú projektek költségeinek bizonytalansága, a kutatási tevékenységgel kapcsolatos technikai kockázatok és alkalmazkodási képesség egy sokkal rugalmasabb értékelési eljárást tesz szükségessé, amely lehetőséget a szerző a portfólióanalízisben és reál- (opció-) elméletben találja meg.

A mezoszintű (3) kategóriába sorolható dolgozatok közül *Nagy Bálint Zsolt* napjainkban fokozottan aktuális témát boncolgat, nevezetesen a pénzügyi viselkedéstan felvetéseinek általánosíthatóságát és a tradicionális modellek következtetéseinek elvethetőségét. Nagy, elfogadva a pénzügyi viselkedéstan által felvetett problémákat, azok általános érvényét nem látja megalapozottnak. Ezt egyrészt az úgynevezett anomália-szakirodalom és a viselkedéstan – kérdőíves – kísérleti megközelítés integrációjának hiányával, másrészt az anomáliák ex post igazolásával, harmadrészt pedig a kísérletek és a jelenségek közötti kölcsönhatással indokolja. A szerző ugyanakkor, elismerve a viselkedéstan által feltárt ellentmondásokat, javaslatot tesz a tradicionális és viselkedéstan nézetek konszenzusának megteremtésére. Eszerint az egyének képtelenek a piac szisztematikus „legyőzésére”, azaz a piaci hatékonyság gyenge formája megalapozott. Ezzel szemben elfogadja azt a nézetet, amely szerint az eszközök árfolyamait fundamentális ténye-

zőkön túl emotív – kulturális – társadalmi hatások is formálják.

Pintér Éva nem a pénzügyi piacokat és szolgáltatásokat mozgató szereplői tulajdonságokkal, viselkedési formákkal foglalkozik, hanem e rendszerek strukturális átalakulását elemzi. Megállapítja, hogy a pénzügyi szolgáltatások terén jelentős diverzifikáció ment végbe, ugyanakkor felhívja a figyelmet az elmúlt évtizedben lezajlott változásra, ami a bankok és biztosítók növekvő konvergenciájában testesült meg.

A makrogazdaság tárgykörében született dolgozatok empirikus vizsgálatai egységesen a hazai gazdaságra terjedtek ki, többek között az inflációra, államadósságra, kis és közepes vállalatok jellemzőire, a piaci kamatráta empirikus meghatározására és a kockázattartottérték-mutatónak (VaR) a devizahitelek törlesztő részleteire irányuló kockázat-előrejelző képességére. A *Zsibók Zsuzsanna-Schepp Zoltán* szerzőpáros az infláció perzisztenciáját elemezték, boltszintű statisztikai adatok felhasználásával, Magyarország hét statisztikai régiójára kiterjedően. Egy időben változó együtthatójú modell segítségével a 2002–2007-es időszakra vonatkozóan kimutatták, hogy mind országos, mind pedig régiós szinten csökkent az infláció perzisztenciája. Ez az eredmény más szóval azt jelenti, hogy az infláció adott értékét elsősorban az aktuális hatások és nem a múltban felmerült értékek határozzák meg. A szerzők számos jövőben követendő kutatási irányt határoznak meg. Ezen irányok kiterjednek a megyei szintű szegmentációra; az ágazati metszetet figyelembe vevő elemzésre; a régiók közötti kölcsönhatás vizsgálatára.

A napjainkban oly sokszor emlegetett devizahitelek törlesztő részleteiben rejlő kockázatot *Pitz Mónika* és *Schepp Zoltán* a VaR- és CVaR-modellek segítségével

próbálta meg előrejelezni. A normalitást feltételező modell rövid időtávon, a jelenlegi pénzügyi turbulenciát megelőző „békeidőszakban” megfelelő becslést adott a devizatermékek kockázatát illetően. A becslések hibaszázaléka azonban jelentősen romlott, amikor a 2008. októberi időszakot vették figyelembe, különösképpen a svájci frank alapú hiteltermékek esetében. A referenciakamat emeléséből származó kockázatnövekedéssel a VaR modell teljesítménye ellentétes irányú kapcsolatot mutatott. A feltételes kockázattörtétek-mutató, azaz a CVaR sem volt képes a zajos környezet hatásait kiszűrve megfelelő előrejelzést adni a vizsgált termékek kockázatát illetően.

A hitelkockázat mérésével szemben *Kuti Mónika* Magyarország külső államadosságának finanszírozhatóságát, valamint az adósságot generáló motivációkat vette górcső alá. Megállapítása szerint a rendszerváltást követően az adóssághelyzet legfőbb mozgatórugója a fogyasztásmérés és a társadalmi béke fenntartása volt. A napjainkra kialakult külső adósságszint részben a hitelpiacok kiszáradása miatt fenntarthatatlanná vált, fedezetét a gazdasági növekedés sem teremtette meg.

A piaci kamatláb, mint a jelenérték-számítás egyik fő komponense *Rappai Gábor* álláspontja szerint széles körben alkalmazott empirikus változókkal nem ragadható meg megfelelőképpen, hiszen hazánkban e változók az elmúlt évtizedben stacioner tulajdonságot mutattak. Ez a jellemző a jövőre vonatkozó elemzéseknél, az állandóság automatikus feltételezéséből adódóan, torzítási lehetőséget hordoz magában. Rappai ugyanakkor publikus proxy változók bevonásával olyan látens változót képzett, amelynek statisztikai-ökonometriai tulajdonságai megfelelnek az elméleti feltevéseknek.

A hazai makrokörnyezetet szemlélő írások sorában az utolsó a kockázati tőke-

finanszírozás szempontjából szóba jöhető kis- és közepes vállalkozások számát becsülte meg. *Szerb László* eredményei szerint 400–600 ilyen vállalkozás azonosítható az országban, amely alacsony szám fő oka nem a kínálat szűkösségével, hanem sokkal inkább a keresleti oldalon tapasztalható hiányosságokkal magyarázható. A szerző hiányosságként a kkv-szemensben tapasztalható alacsony versenyképességet és innovativitást, valamint a nem megfelelő vállalatvezetői tudást azonosította.

Gazdaságelmélet tárgykörben *Zeller Gyula* azt bizonyítja, hogy J. M. Keynes 1921-ben megjelent *Treaties on Probability* (Értekezés a valószínűségről) című munkájában nyomon követhető érvek és következtetések alapjaiban határozták meg Keynes gazdaságelmélettel kapcsolatos gondolkodását. Zeller azt is bizonyítani kívánta, hogy a sokak által marginálisnak ítélt gondolatok szerves részét képezik Keynes társadalom- és emberszemléletének, filozófiájának. *Szabó Zoltán* gazdaságelméleti áttekintése *Vernon Smith* és *Friedrich August von Hayek* munkájára terjed ki, amelyeket az egyéni racionalitás és a hatékony piaci működés közötti összefüggések aspektusából vizsgál.

Termelésmenedzsment témakörben *Szentmiklósi Miklós* a kötegelés vállalati teljesítményre gyakorolt hatását elemzi. A dolgozat kitér a sorozatnagyság meghatározási modellek alkotóelemeinek felsorolására és részletes tárgyalására, hiszen az irodalomban a kötegelés problematikáját a sorozatnagyság meghatározásának is nevezik. A kötegelést, vállalati teljesítményre gyakorolt hatása szempontjából stratégiai, taktikai és operatív szinteken vizsgálja. A szerző hangsúlyozza a sorozatnagyság-meghatározás fejlődésével kapcsolatos igényt.

Doktori programok Európában

Jenei György–Mike Károly (szerk): Public Administration and Public Policy Degree Programmes in Europe: The Road from Bologna.

NISPAcee, Pozsony, 2008.

A közelmúltban jelent meg egyetemünk oktatói, *Jenei György* és *Mike Károly* szerkesztésében, a NISPAcee (Network of Institutes and Schools of Public Administration in Central and Eastern Europe) gondozásában a „Public Administration and Public Policy Degree Programmes in Europe: The Road from Bologna” című kötet. A könyv 19 tanulmányt tartalmaz, amelyek részletesen bemutatják, milyen rendszerben zajlik a különböző európai országokban a közigazgatás- és közmenedzsment-tudományi képzés, milyen problémákkal, kihívásokkal kell szembenézni a közeljövőben, illetve hogyan változtak az egyes rendszerek az európai felsőoktatás egységesedését célzó bolognai folyamat eredményeképpen. A kötet egyrészt átfogó képet nyújt a reformok eddigi tapasztalatairól annak érdekében, hogy a tagállamok tanulhassanak egymástól, másrészt rávilágít a regionális eltérésekre. Részletes elemzéseket találunk benne EU-tagállamok (Észtország, Írország, Lengyelország, Magyarország, Olaszország, Románia, Szlovénia) és néhány Európán kívüli ország (Oroszország, Örményország, Ukrajna, Macedónia és a földközi-tengeri arab országok) közigazgatás-tudományi képzéseiről, a nemzetközi akkreditáció és az egyetemek közötti nemzetközi együttműködés tapasztalatairól, a doktori programokról és az egyetemi minőségbiztosítás kérdéseiről.

A következőkben a kötet egyik tanulmányának megállapításait ismertetjük. *Christoph Reichard* és *Walter Kickert* „PhD Education in Public Administration and Management in Europe” című

cikke az európai doktori programok változatos világába nyújt betekintést, külön figyelmet szentelve a közigazgatástudomány területén tapasztaltaknak. Úgy gondoljuk, a doktori képzés iránt bármely szempontból (oktatóként, hallgatóként vagy akár oktatáspolitikai szakemberként) érdeklődők számára hasznos lehet ez a rövid áttekintés az európai rendszerek hasonlóságairól és eltéréseiről, az átalakulás jelentette kihívásokról.

Az 1999-ben aláírt bolognai egyezmény elindította az európai felsőoktatási intézmények egységesedési folyamatát, amely a doktori programokat sem hagyta érintetlenül. 2003-ban Prágában az Európai Unió országai amellet tették le voksukat, hogy az addig szétszabdalt, igen változatos képzési struktúrával, követelményekkel és hagyományokkal rendelkező doktori képzést a felsőoktatás egységes, az alapszakot és mesterszakot követő harmadik ciklusává tegyék. Az Európai Kutatási Térség (ERA) kialakítása érdekében a reformok keretében a doktori programokban is bevezették az ECTS krediteket. A végzés alapvető feltétele 180 kreditpont megszerzése, ami azt a törekvést fejezi ki, hogy a képzés körülbelül három évet vegyen igénybe, szemben az egyes országokban szokásos öt-éves vagy még hosszabb idővel.

Reichard és *Kickert* megvizsgálta néhány európai ország (Ausztria, Dánia, Franciaország, Hollandia, Németország, Norvégia, Olaszország, Spanyolország és Svájc) doktori képzésének hagyományait – külön kitérve a közigazgatástudományra – és első tapasztalatait az átalakítások terén.

ESETTANULMÁNYOK

Ausztriában, Németországban és Svájc német nyelvű területein a doktori iskolák egymáshoz hasonló struktúrája alakult ki. A képzés középpontjában a hallgató és témavezetője közötti szoros együttműködés áll. A doktoranduszok önállóan kutatnak, de a kutatás sikere nagyban függ attól, mennyi időt fordít „felügyeletükre” a témavezető. A kurzusok keretében végzett munka gyakorlatilag ismeretlen. Az ösztöndíjak is ritkák, a közigazgatás-tudományi doktori programokban a diákok kevesebb, mint egytizede tudja tanulmányait ily módon finanszírozni. A doktori iskolát elvégzők nagy része pedig nem a tudományos életben keresi boldogulását (az ilyesfajta karrier egyrészt kiszámíthatatlan, másrészt további tanulmányokat, habilitációt igényel), hanem az üzleti vagy a közszférában.

Franciaországban teljesen átalakították a korábbi felsőoktatási rendszert. Az új képzési struktúrában a doktori programok három évre szólnak, a diákok háromnegyede pedig állami ösztöndíjban részesül. Ösztönzik a külföldi egyetemekkel való együttműködést, és erősen javasolt a doktori képzés ideje alatt külföldi egyetemeken is kurzust hallgatni.

Olaszországban a PhD mint képzési forma viszonylag új, alig 25 éves múltra tekint vissza. Általában, és különösen a társadalomtudományok terén a doktori fokozat szinte kizárólag a tudományos karriert választóknak hasznos, de számukra sem feltétlenül szükséges. A képzés hároméves: az első két év nagyrészt előadások és szemináriumok hallgatásából áll, de a doktoranduszoknak legkésőbb a harmadik év elején el kell kezdeniük dolgozni disszertációjukon, amit azután egy három professzorból álló testület (legalább egyikük más egyetem ok-

tatója) előtt védenek meg. Ezen kívül minden évben be kell számolniuk azévi tevékenységükről, amelyet szintén egy professzorokból álló testület bírál el. A diákok nagy része állami ösztöndíjban részesül (amelynek összege 50 százalékkal magasabb, ha az illető éppen külföldön végzi tanulmányait/kutatómunkáját), de a többieknek a jövedelmüktől (vagy szülei jövedelmétől) függően tandíjat kell fizetniük. A köztisztviselők viszont, amennyiben felvételt nyernek valamely doktori programba, fizetett szabadságra mehetnek a képzés idejére.

Spanyolországban csak nemrég kezdtek meg a korábbi felsőoktatási rendszer hozzáigazítását a bolognai követelményekhez, így a doktori képzés jelenleg is folyamatosan átalakulóban van. A hallgatók szempontjából a doktori iskola elvégzésének célja szinte kizárólag a tudományos életbe való bekapcsolódás, a tudományos karrier. Korábban két évet tettek ki a kötelező tevékenységek a doktori programok keretein belül, és semmilyen formális határideje nem volt az értekezés benyújtásának. Az új rendszerben a disszertáció megvédésének előfeltétele legalább 320 kontaktórányi tanulmányi munka (arról a szerzők nem kaptak információt, hogy ez hány ECTS kreditet jelent). Az értekezést ötagú bizottság előtt kell megvédeni, és nem lehet kiváltani publikációkkal. A doktori képzéseknek csak kis hányada (4-5 program) irányul a közigazgatás-tudomány területére, és körülbelül ugyanennyi közmenedzsment-tudományi. Reichard és Kickert megállapítása szerint a spanyol doktori programokban csak kis szerep jut a szisztematikus tanulásnak, és az önálló kutatás követelményei sem túl erősek. Az általuk megkérdezett professzorok véleménye szerint a legnagyobb problémát a programok kis mérete jelenti: a legtöbb egyetemen olyan kevés doktorandusz

van, hogy nem képesek az igényeiknek megfelelő számú és témájú kurzust beindítani. Ennek ellenére egyelőre nem tervezik egyetemek közötti összefogással kihasználni a méretgazdaságosságban rejlő lehetőségeket.

Hollandiában a doktori képzés jelentős átalakuláson ment keresztül a nyolcvanas évektől napjainkig, és gyakorlatilag teljes modellváltás történt. A „kiinduló állapotban” a doktori képzés öt éves volt, de nem volt strukturált, a doktorandusz az egyetem alkalmazásában állt, és témavezetője irányítása alatt végezte egyéni kutatómunkáját. A társadalomtudományok területén a disszertáció megírása majdhogynem egy élet munkáját jelentette, tíz évig vagy annál is tovább tartott, és a védés után tanári állás várta a végzett hallgatót. A nyolcvanas években a holland oktatási minisztérium – részben attól tartva, hogy a folyamatos költségvetési megszorítások miatt hamarosan csak idős oktatók maradnak az egyetemeken – megkezdte a doktori képzés fokozatos átalakítását és a rendszer elmozdítását az addigi „kontinentális európai modelltől” az „angolszász modell” felé. (Utóbbi folyamatos tanulást jelent, jobban elválasztja egymástól a kutatói és oktatási tevékenységeket, és a disszertációírás szerves része magának a képzésnek.) A kilencvenes évektől kezdve olyan intézményeket (research schools) hoztak létre, amelyekben különböző egyetemek kutatócsoportjai működnek együtt egy-egy tudományterületen. A kutatás mellett a doktoranduszoknak két éves szervezett képzésben kell részt venniük. A közigazgatás-tudomány területén a Netherlands Institute of Government (NIG) nyújt doktori képzést. Három egyetem alapította a kilencvenes évek elején, azóta több másik csatlakozott hozzájuk. Az első két évben tudomány-

filozófiai, tudomány-metodológiai, közigazgatás-tudományi, politikatudományi és készségfejlesztő kurzusokon, valamint személyre szabott kutatói szemináriumokon vesznek részt a hallgatók. Az első év végére kutatói tervet kell készíteniük, amelynek pozitív elbírálása esetén folytathatók a tanulmányok és a harmadik-negyedik (esetleg ötödik) évben bekapcsolódhatnak az intézet kutatómunkájába. A disszertáció a társadalomtudományok területén általában hosszabb írást jelent, és – szemben a természettudományokkal – csak néhány helyen váltható ki publikációkkal.

Norvégiában a doktori programokra általában (de nem kizárólag) két éves, specializált *research master* képzés elvégzése után jelentkeznek. A doktori képzés három éves, kis létszámú, nappali tagozatos oktatási forma. A hallgatók alacsony száma miatt az egyetemek általában nem képesek önmaguk biztosítani minden szükséges kurzust, ezért a doktoranduszok tanulmányaik egy részét rendszerint más norvég egyetemeken vagy akár külföldön végzik. Norvégiában a közigazgatás-tudomány a politikatudományi képzés szerves része és két egyetemre koncentrálódik (Bergen, Oslo).

Dániában az oktatási rendszer nagyon hasonló a norvégéhoz, de a közigazgatás-tudomány területén nagyobb a kínálat (Koppenhága, Aalborg, Aarhus, Odense és Roskilde). Alapvető eltérés, hogy a politikatudományi doktori iskolák 2002-ben létrehoztak egy nemzeti hálózatot (Polforsk), amely nem a teljes doktori képzés szervezését vette át az egyetemektől, hanem kisebb, azonos kutatói terület iránt érdeklődő hallgatói csoportok részére nyújt specializált egyetemközi, esetenként nemzetközi kurzusokat.

A NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁS TANULSÁGAI

A bolognai rendszer által kikényszerített követelménybeli hasonlóságokon túl (mesterszakos diploma mint előfeltétel, 3-4 éves képzési idő, 180 ECTS kredit, disszertáció formáját öltő, szakmai bizottság előtt megvédett önálló kutatómunka) alapvető különbségek figyelhetők meg az európai doktori programok között, amelyek nagyrészt az egyes országok oktatási-kulturális hagyományai közti eltérésekben gyökereznek. Reichard és Kickert kutatásaik alapján két képzéstípust különítettek el:

- (1) A doktori disszertáció nagyon alapos, nagyrészt egyéni kutatómunka eredménye, amelyet kevés (főleg kutatásmódszertani) kurzus egészít ki.
- (2) A doktori disszertációhoz vezető kutatómunka alapja a több féléves, átfofó, a kutatómódszertan mellett szakmai témájú kurzusokat is felölelő tanulmányi munka, amely a korábbi egyetemi tanulmányok egyenes folytatása.

Az első típusba sorolható Ausztria, Németország, Franciaország és Olaszország, a második jellemző Hollandiára, az Egyesült Királyságra és az északi országokra. A bolognai folyamat folytatódásával a hangsúly egyre inkább a második típus felé tolódik. Ugyanakkor a vélemények megoszlanak arról, milyen típusú kurzusokat kellene egy doktori képzésnek tartalmaznia (mennyi hagyományos „tantermi” és mennyi önálló munkát, íráskészség-fejlesztést, szakirányú kurzusokat, módszertant vagy a saját kutatómunkát megvitató szemináriumokat).

A doktoranduszok országonként különböznek abban is, hogy inkább diáknak, vagy inkább kutatónak tekintik őket. Egyes rendszerekben a hallgató szorosán együtt kell működjön témave-

zetőjével (ami komolyan elősegítheti az illető szakmai fejlődését, feltéve hogy a tanár elegendő időt tud arra szánni, hogy vele foglalkozzon úgy, hogy ezért gyakran fizetést sem kap), miközben akár nincs is hivatalos jogviszonya az egyetemmel. Más államokban viszont a PhD-hallgató valamely kutatóintézet jól fizetett alkalmazottja, vagy állami ösztöndíjat kap. A kutatási tapasztalat természetesen fontos, de ilyenkor felmerül a veszély, hogy egyes intézményekben túl sok munkát (különösen oktatással kapcsolatos feladatokat) adnak a hallgatóknak, ami miatt nem jut idejük saját szűkebb témájukkal foglalkozni.

A doktori programok finanszírozása szintén igen változatos. Néhány országban a doktoranduszokkal való foglalkozás a „rendes” oktatói munka része és nem kapnak érte külön fizetséget. Más hol az állam tartja fenn a doktori iskolát és ösztöndíjprogramokat működtet. Ahol pedig angol nyelvű képzés is működik, ott általában a külföldi diákok által fizetett tandíjjal próbálja meg kiegészíteni a program költségvetését az egyetem.

ÖSSZEGZÉS

Az 1999-ben útjára indított bolognai folyamat Európában nem hagyta érintetlenül a doktori programokat sem. Megkezdődött a hagyományos, országonként különböző képzési struktúra egységessége. Az átalakulás eredményei egyelőre főleg a formai követelmények területén figyelhetők meg (3-4 évre csökkent képzési idő, egységes kreditrendszer bevezetése, a „végtermék” disszertáció formáját öltő, szakmai bizottság előtt megvédett önálló kutatómunka). A folyamat előrehaladottsága alapján Reichard és Kickert három országcsoporthat különít el:

- (1) ahol a korábbi szokásoknak megfelelően a PhD egyéni munka („learning-by-doing”), szervezett képzés és kurzusok nélkül – ilyen Ausztria, Németország, Franciaország és Spanyolország;
- (2) ahol már elmozdultak a szervezett képzés irányába, általában állami támogatással – ilyen Svájc vagy Olaszország;
- (3) ahol már ma is szervezett képzés folyik komoly, egyetemek közötti együttműködéssel, kutatói hálózatokkal – ilyen Hollandia, az északi országok, az Egyesült Királyság és Írország.

A közigazgatás-tudományi programokra a többinél is inkább jellemző, hogy kis létszámúak, ezért egy-egy egyetemi kar nem tudja megfelelően kielégíteni a hallgatók igényeit. A közeljövő legnagyobb

(és egyre sürgetőbb) kihívásai közé tartozik a hálózatépítés és a nemzetköziesedés. Mintául szolgálhat ehhez a holland NIG, a dán Polforsk, vagy akár a nemrégiben Svájc francia nyelvű területén alakult egyetemek közötti hálózat. Egyre több külföldi (például délkelet-ázsiai) diák érdeklődik az európai doktori képzés iránt, ezért a nemzetközivé válás (elsősorban angol nyelven) egyre aktuálisabb kérdés. A fiatal kutatók nemzetközi együttműködését szolgálja a European Group of Public Administration (EGPA), amelynek továbbfejlesztése lehet a következő lépés a közigazgatás-tudományi doktori programok nyújtotta lehetőségek javítása és az egységes Európai Kutatási Térség kialakítása felé.

ANTAL-POMÁZI KRISZTINA

Toleráns-e a társadalom?

Bertók Rózsa, Barcsi Tamás és Bécsi Zsófia (szerk.): Tolerancia? Tolerancia. Tolerancia!

Ethosz, Pécs, 2008. 181.o.

A kötet a Pécsi Tudományegyetem és az Ethosz Egyesület által 2008. május 15–16-án rendezett, nagy érdeklődéssel övezett multidiszciplináris, a toleranciát középpontba állító konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza. Az előadók a filozófia, a jog, a szociológia, az irodalom, a pedagógia és a történelem nézőpontjából járták körül a problémát, illetve ütköztették véleményüket. A huszonhárom előadás három alapvető témakör köré csoportosítható: az első a tolerancia fogalmát, értelmezését és kutatásának mikéntjét taglalja, a második a jog, a gazdaság és a medicina területét térképezi fel a toleranciával kapcsolatos problémafelvetések alapján, míg a harmadik rész a történelem-identitás-művészet címet viseli. Természetesen ez a rövid recenzió nem terjedhet ki a szerzők teljes skálájára.

Már *Bertók Rózsa* nyitó előadásában elhangzik, hogy „A türelem terjedelme soha nem lehet parttalan, ez az egyik legnyomósabb érv a tolerancia vizsgálatának szükségessége mellett. A végtelen tolerancia elpusztítja magát a tolerálót, sőt, magát a toleranciát is”. Ez azt jelzi, hogy a konferencia résztvevői nem kívánják a politikailag korrekt semmitmondás köntösébe bújtatni mondanivalójukat, és felvállalják azon tények kimondását is, amelyeket sokan – politikusok és „véleményformálók” – sokszor homályban szeretnének tartani, s ez a pozitívum szerencsére végigkíséri a kötetet. A tolerancia fogalma, amelyet manapság leginkább a pszichológia, a szociálpszichológia illetve a pszichiátria szemüvegén keresztül vizsgálnak, s amely a köztudatban is – a

média „tudományos” szűrőjén keresztül hasonló köntösben jelenik meg, nagymértékben megnehezíti a probléma vizsgálatát. A tolerancia nem a mindennapi értelemben vett türelem, jelen lehet a szeretetben, a szolidaritásban, a semleges hozzáállásban, vagy akár a teljes passzivitásba is belemagyarázható.

Ez utóbbira mutat példát *Bécsi Zsófia* előadása aki 18–30 éves, a Kárpát-medencéből származó, leginkább diák alanyainak válaszaiból azt szűrte le, hogy tolerancia-felfogásuk meglehetősen torz. A vizsgált fiatalok jelentős része semmilyen büntetést nem alkalmazna gyermekével szemben, ha az különböző bűnöket követne el. Így 10,8 százalék szó nélkül hagyná gyermeke részéről a hazugságot, 8,66 százalék a lopást, 19,36 százalék az ittasságot, 17,41 százalék pedig a kábítószeres használatát. Nyilvánvaló, hogy az ilyen mértékű tolerancia a társadalmi reprodukció menetére rendkívüli romboló hatással van, de még szomorúbb, hogy összefüggés mutatkozik a vizsgálati alanyok „toleráns” öndefiníciója és a gyermekek negatív tetteinek figyelmen kívül hagyása között. Nem mindegy tehát, hogy ki milyen tolerancia-felfogást tudatosít magában, illetve, hogy a tolerancia, mint elvárás miként jelenik meg a köztudatban, mihez kapcsolódik, milyen példákat állítanak a többség, avagy a médiafogyasztók elé toleráns magatartás címszóval. A tolerancia olyan megértő türelem kell, hogy legyen, amelynek eszköztárában a visszautasításnak is szerepelni kell, mert a tűrhetetlen elviselése, megengedése legalább olyan negatív hatásokat szül, mint az intolerancia.

Több előadó, így *Strédl Terézia* is említi a tolerancia aktív és passzív formáját. Az előbbi inkább a közömbösséget, a konfliktusmentes egymás mellett élést jeleníti meg, míg az aktív tolerancia tovább megy, a felek önszántukból igyekeznek egymás megértésére, egymás értékeinek felfedezésére. Az aktív tolerancia elvárása, az együtt élő kultúrák képviselői közötti, megértésre, elfogadásra irányuló interakciók vezérmotívummá válása ugyanakkor – mai szemmel – utópia. *Szabó Péter* rámutat, hogy a világvallások tételei egyaránt a vallási tolerancia mellett érvelnek, ám egymás mellett élésük mégis kritikus problémák gócpontja. A magukat demokratikusnak meghatározó államok is csak politikai szólamokban hűek a tolerancia kiteljesedéséhez, noha utóbbi években a tolerancia a politikai közbeszéd egyik középponti témájává nőtte ki magát, a különböző kultúrák, vallások és rasszok egymás mellett élésének zökkenőmentesebbé tétele mégis várat magára. A média a tolerancia szükségességét a legkülönbözőbb műsorokban finoman csepegteti, esetleg nyíltan didaktikus elvek mentén igyekszik propagálni, ám az eredmények messze nem felelnek meg az elvárásoknak.

A kötetben szereplő előadások láttatják ezen csekély hatékonyság okait is, amelyek eredője a nyugati civilizáció nem éppen újkeletű válsága. *Kóhalmi László* szerint a modernitás megannyi diszfunkciója van jelen korunk nyugati típusú államaiban, amelyek legmarkánsabban a gazdasági, a társadalmi és az ökológiai szintéren mutatkoznak meg. A globalizáció, a környezetpusztítás és a társadalmi dezintegráció, amely a világméretűvé vált kapitalizálódás folyamánként felemészt korábban létező közösségeket, elpusztít hagyományokat és olyan, eddig ismeretlen mértékű jövedelemkülönbségeket generál a társadalmi

rétegződés szereplői között, hogy azt az emberek milliói nem békés egymás mellett élésként, hanem folyamatos acsarkodásként élik meg. Ezen a talajon egy olyan világ felépítése, amelyet a tolerancia aktív formája ural, meglehetősen esélytelen vállalkozásnak tűnik. Helyesebb, ha a toleranciát egyfajta optimumként fogjuk fel, amelynek társadalmi értéke abban rejlik, hogy teret enged a kutatásnak, a felfedezéseknek, a kísérletezésnek, féken tartja a szélsőségeket – mindezzel a méltányosságot mozdítva elő; továbbá bizonyos szubkultúráknak játéktérrel hagy, megpróbálja őket együttműködésre bírni, összeegyeztetve tevékenységüket a többségi társadalom értékrendjével. Fontos azonban, hogy a tolerancia ne váljék parttalanná, hogy igenis fékezzük meg a perverziókat (például ne lehessen művészetnek nevezni nyilvánvalóan gusztustalan vagy gyalázatos tetteket), illetve, hogy a képmutatás se lehessen egyenlő a toleranciával, tehát ne történhessen meg az, hogy a tolerancia felkent bajnokai nyíltan likvidálni kívánják a nekik nem tetsző eszméket.

A toleráns viselkedés elterjedése szempontjából rendkívül üdvös volna, ha a joggyakorlás és a bürokrácia rendszere is némileg toleránsabbá válna, ha az állam és a polgár viszonya korrekt és átlátható terep lenne. Manapság egy vállalkozó vagy egy munkaadó olyan, őt ezerfelől sújtó adminisztrációs, adó és járulékterheket kell, hogy elviseljen, amelyeknek ha megfelel, és még általában véve toleráns is tud maradni, akkor szinte emberfeletti teljesítményt kell nyújtania. A polgároktól toleranciát elváró államnak is észre kell vennie, fel kell fognia, hogy ha nem hagy bizonyos mozgásteret a kötelességeiket teljesíteni próbáló polgárok számára, akkor azok jogosan érezhetik úgy, hogy súlyos diszkrimináció áldozatai – vagy éppen azt, hogy admi-

nisztratív háború folyik ellenük. A tolerálhatatlan társadalmi viszonyok kritikájaként a teljes vállalkozói társadalom nem „vonulhat ki”, hogy *Barcsi Tamás* írásának a címét parafrázzuk.

A türelem, az elismerés és az együttműködés fokozottabban szükséges, ha fogyatékkal élő embertársainkkal való kapcsolattartásunk áll a középpontban. *Bárd Petra* előadásából megtudhatjuk, hogy egy paradigmaváltás ment végbe az utóbbi években a fogyatékkal élők és az állam, illetve a társadalom viszonyában. Korábban az állam a fogyatékoság tényét észlelve egészségügyi intézmények révén ezen állapotot javítani igyekezett, illetve az ellátás fenntartásával és a fogyatékoság mértékének megállapításával egyfajta pénzbeli segélyezettséget biztosított – ez volt az úgynevezett orvosi modell. Az orvosi modellt a fejlett demokráciákban részben felváltotta a társadalmi, vagy társadalompolitikai modell, amely a fogyatékosághoz való hozzáállást igyekszik befolyásolni, megszüntetve a többség előítéleteit, továbbá síkra száll a fogyatékkal élők gazdasági egyenlőségéért, rábírva a munkaadói oldalt, hogy egyenlő versenytársként kezeljék a fogyatékkal élőket. Ebben az esetben azonban jóval komplexebb előítéletek megszüntetéséről van szó, mert a nyilvánvaló, látható probléma, a fogyatékoság okozza azokat az ellenérzéseket, amelyek miatt az egyén nem tölthet be olyan pozíciót a társadalomban vagy a munkaerőpiacon, amelynek betöltésére egyébként képes lenne. Bizonyos esetekben a fogyatékoság valóban lehetetlenné teszi, hogy egy adott állást, posztot megkapjon valaki, esetleg mentális állapota nem teszi lehetővé, hogy az oktatási rendszerben megállhassa a helyét, így rendkívül precíz jogi szabályozással lehet elérni, hogy a fogyatékkal élők egyenlősége az adott egyedi helyzet ismeretében maximálisan

biztosított legyen. E paradigmaváltás látható jelei a középületek, munkahelyek illetve közterületek akadálymentesítésére tett lépések, míg más vonatkozásokban az eredmények gyerekcipőben járnak. A megoldást az orvosi és a társadalmi modell egyfajta kompromisszumos egymás mellett élése jelentheti.

A kötet a tolerancia helyzetét, a demokratikus országok társadalmainak különböző színterein és korszakaiban tapasztalható előrehaladottságát vagy hiányosságait taglaló, esetenként filozófiai, pedagógiai, szépirodalmi, egészségnevelési nézőpontból vizsgáló előadásokon kívül az elmúlt évtizedek olyan korszakait is bemutatja, amelyben az intolerancia kiemelkedő helyet kapott. A náci és a bolsevik gondolkodásmód és állambe rendezkedés intoleráns, bizonyos társadalmi csoportokat eleve ellenségként kezelő attitűdje szolgáltat alapot több, a kötetben szereplő előadás létrejöttének. Szó esik a nemzetiszocialista nőszervezetek 1919–1933 közötti fejlődéséről, valamint a nyilas uralom és az ezt követő kommunista hatalomátvétel alatti deportálásokról, illetve kitiltások dokumentált, esettanulmányokon keresztül bemutatott borzalmairól is. Fontos megjegyezni – amint arra *Hantó Zsuzsa* is kitért – hogy a nyilas deportáló pribékek nem sokkal később mint bolsevik verőemberek kamatoztatták képességeiket. Külön említésre méltó e helyütt az intolerancia és az ép ésszel fel nem fogható gyűlölet azon minősített esete amelyet Apró Antal és Kovács István, két, az ötvenes években már magas rangú kommunista funkcionárius követett el az őket a nyilas uralom alatt rejtegető – vagyis életüket megmentő – Tüdős Klára és családja ellen. Amikor a Horthy rendszerben jó módban élő családot 1952-re a kommunista hatalom már mindenéből kisemmiszte, állást és nyugdíjat pedig nem kap-

hattak, s Apróhoz és Kovácshoz fordultak segítségért, a két, akkorra mindenható funkcionárius egy szalmaszálát sem volt hajlandó arrébb tenni megmentőikért, holott segélykérő levelükből részletesen ismerték körülményeiket. Hasonló gyűlölettel járt el a hatalom a német származású lakosság tízezreinek több hullámban történő, Szovjetunióba és Kelet-Németországba való deportálása és vagyonuk elkobzása kapcsán is, amint az *Bank Barbara* előadásából kitűnik.

Összegzésként elmondható, hogy a kötet valóban érdekes és értékes előadások gyűjteménye, amelyek elolvasását követően mindenki találhat újszerű, továbbgondolásra érdemes témát. A konferencián elhangzó gondolatok, észrevételek jól kiegészítették egymást, olyan eredményeket hagyva az utókorra, amelyekre hivatkozva a toleranciakutatás terén tovább léphet bárki, aki ezt az előadás-gyűjteményt forgatja.

KÁDÁR ZOLTÁN